

KAMILA RADECKA-MIKULICZ

Instytut Historii im. T. Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

OBRAZ ŻYCIA CODZIENNEGO W CHEŁMIE W 1928 ROKU
NA PODSTAWIE RUBRYKI *FUN CHEŁM UN UMGEAGENT*
(Z CHEŁMA I OKOLICY) PUBLIKOWANEJ NA ŁAMACH
TYGODNIKA „CHEŁMER SZTYME” (GŁOS CHEŁMA)

Zarys treści: W artykule szkicuję obraz życia codziennego żydowskich mieszkańców Chełma w 1928 r., wykorzystując informacje zawarte w stałej rubryce *Fun Chełm un umgegent* (Z Chełma i okolicy), publikowanej na łamach tygodnika „Chełmer Sztyme” (Głos Chełma). Czasopismo ukazywało się w latach 1924–1939, w artykule koncentruję się jednak na jednym roczniku – 1928. Ograniczenie się do wybranej rubryki jednego rocznika pozwoliło mi na wstępne rozpoznanie języka gazety i jej perspektywy w opisywaniu wycinka miejskiej rzeczywistości. Tekst ma charakter przyczynkarski i jego głównym celem jest rekonesans możliwości wykorzystania prasy w tworzeniu monografii chełmskiej społeczności żydowskiej.

The content outline: The aim of this article is to outline everyday life of Jewish inhabitants of Chełm in 1928, on the basis of the column “Fun Chełm un umgegent” (From Chełm and Its Neighbourhood) published in the *Khelemer Shtime* (The Voice of Chełm) weekly. The newspaper was issued between 1924 and 1939, but for the purpose of this paper I have decided to focus on issues from one year exclusively – 1928. This restraint enables to examine magazine’s language and its perspective in the town’s depiction. Additional goal of this paper is to identify the possibility of the use of Yiddish press in developing a monograph, devoted to Jewish inhabitants of Chełm in the inter-war period, in the field of social history.

Słowa kluczowe: Żydzi, Chełm, okres międzywojenny, 1918–1939, prasa żydowska

Keywords: Jews, Chełm, inter-war period, 1918–1939, Jewish press

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest naszkicowanie obrazu życia codziennego żydowskich mieszkańców Chełma, jaki wylania się z lektury stałej rubryki *Fun Chełm un umgegent* (Z Chełma i okolicy), publikowanej na łamach tygodnika „Chełmer Sztyme” (Głos Chełma). Temat międzywojennego życia miasta był już kilkakrotnie podejmowany. Niektórzy badacze pochylali się także nad dziejami chełmskiej społeczności żydowskiej, jednak żaden z nich nie sięgnął dotąd do wydawanej w mieście prasy w języku jidysz – i właśnie korzystanie z tego nieocenionego źródła wyróżnia moje podejście badawcze.

Analizę treści kolejnych roczników „Chełmer Sztyme” oraz innych chełmskich gazet żydowskich starałam się koncentrować wokół kilku bloków zagadnień:

1) tożsamości Żydów chełmskich – w jaki sposób opisywali swoją społeczność; jak definiowali tożsamość żydowską?; czy pojawiały się wątki dotyczące procesów i debat autoemancypacyjnych, asymilacyjnych; kreślące konkretne wizje przyszłości chełmskiej mniejszości żydowskiej?¹;

2) struktury społecznej – na ile chełmska społeczność żydowska była wewnętrznie zróżnicowana?; czy zauważalne były grupy wykluczone, a jeśli tak, to kto się do nich zaliczał?; jakie miejsce w społeczności zajmowały kobiety?²; jakie były kierunki przemian środowiska żydowskiego i jak były one postrzegane przez samych Żydów?;

3) sieci instytucji życia publicznego: partii politycznych, organizacji społecznych, oświatowych, instytucji dobroczynnych etc.;

4) roli Żydów w kształtowaniu miasta i jego życia politycznego, społecznego, kulturalnego, gospodarczego; jak ją widzieli i opisywali?; jakie były punkty styku, współpracy, konkurencji między zamieszkującymi Chełm społecznościami: żydowską, polską i ukraińską; na ile możliwe będzie ich wskazanie na podstawie zapisów prasowych; jaka była charakterystyka tych korelacji?;

¹ Żydzi jako mniejszość narodowa podlegali z pewnością wpływom społeczności większościowej; zob. M. Mandel, *Assimilation and Cultural Exchange in Modern Jewish History*, w: *Rethinking European Jewish History*, red. J. Cohen, M.J. Rosman, Oxford 2014, s. 73.

² Pytanie to dotyczy przede wszystkim reprezentacji tzw. zwyczajnych kobiet. Według M.J. Rosmana (zob. tenże, *How Jewish is Jewish History*, Oxford 2007, s. 173) historiografia zauważała już wcześniej postaci kobiet wybitnych, mnie szczególnie interesuje więc rola kobiet zazwyczaj niezauważanych i pomijanych, choć oczywiście kobiety żydowskiej elity Chełma również znajdują swoje miejsce w mojej pracy.

5) życia codziennego Żydów chełmskich i ich wpływu na przestrzeń miejską, w dni powszednie i świąteczne;

6) szczegółowym, ale istotnym było też dla mnie pytanie o sprawy związane z chasydyzmem – czy w Chełmie mieszkali chasydzi, a jeśli tak, to których dynastii byli wyznawcami?

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że udzielenie wyczerpującej odpowiedzi na powyższe pytania wymaga wykorzystania pełnej palety dostępnych źródeł. Artykuł prezentuje wyniki rekonesansu badawczego, który pozwoli na przygotowanie bardziej dojrzałych narzędzi analizy społeczności Żydów w międzywojennym Chełmie. Wydaje się jednak, że już wstępne wnioski sformułowane na podstawie kwerendy wybranych numerów pisma warte są publikacji i dyskusji.

Prasa żydowska w Chełmie

Międzywojenna prasa żydowska tworzona była przez Żydów i do nich też była adresowana. Taka perspektywa pozwala wejrzeć w życie społeczności żydowskiej „od środka”. Inne źródła, np. wytwarzane przez funkcjonariuszy instytucji miejskich czy państwowych, ujmowały przejawy życia społecznego z perspektywy zewnętrznej, do tego często w sposób uproszczony i schematyczny, nieuwzględniający specyfiki tej społeczności.

Mimo burz dziejowych i zniszczeń wojennych do dziś zachowało się stosunkowo wiele numerów żydowskiej prasy lokalnej wydawanej w okresie międzywojennym. Pozostaje ona *en masse* niezbadana. Według Adama Kopciowskiego³ taka sytuacja dotyczy stanu badań prasy żydowskiej wydawanej w większości ośrodków miejskich Lubelszczyzny – nie inaczej wygląda to w Chełmie⁴. W żadnej z dotychczasowych publikacji poświęconych mieszkańcom Chełma, w szczególności Żydom⁵, nie natrafiłam na odesłanie do wydawanych w mieście czasopism żydowskich.

³ A. Kopciowski, *Was hert zich in der provinc? Prasa żydowska na Lubelszczyźnie i jej największy dziennik „Lubliner Tugblat”*, Lublin 2015, s. 10.

⁴ Dotychczasowy stan badań prasy chełmskiej obejmuje rozdział o chełmskiej prasie w: tamże, s. 153–165.

⁵ Por. P. Kiernikowski, *Miasto Chełm w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Chełm 2007; Z. Lubaszewski, *Spacerkiem po Chełmie*, Chełm 2014; K. Mart, Z. Lubaszewski, *Żydzi w Chełmie*, Chełm 2010; R. Kuwałek, *Żydowskie Gminy Wyznaniowe w powiecie chełmskim w latach 1918–1939*, „Rocznik Chełmski” 1, 1995, s. 217–244; K. Zieliński, *Ludność żydowska w powiecie chełmskim w latach 1914–1918. Studium statystyczne*, „Rocznik Chełmski” 2, 1996, s. 185–205; tenże, *Żydzi chełmscy w latach 1912–1918*, „Rocznik Chełmski” 3, 1997, s. 203–230; P. Kiernikowski, *Mieszkańcy*

Jednym z najważniejszych czasopism wydawanych w Chełmie był tygodnik „Chełmer Sztyme”⁶. Redakcja określała tygodnik jako bezpartyjny, o czym informowała w winiecie. Pismo koncentrowało się na podawaniu informacji z miasta i jego najbliższej okolicy (kolportaż docierał do kilku innych miejscowości regionu). Pole zainteresowań pisma nie było zawężone wyłącznie do tematyki żydowskiej. W omawianej przeze mnie rubryce *Fun Chełm un umgegent* znaleźć można m.in. sprawozdania z kolejnych posiedzeń rady miasta (w której istotną rolę odgrywali chełmscy Żydzi), informacje dotyczące rozwoju infrastruktury Chełma, wprowadzanych nowych przepisów, podatków itd. Ponadto wiadomości o wypadkach żydowskich, polskich i ukraińskich mieszkańców miasta i okolicy.

Pierwszy numer tygodnika wydano 19 III 1924 r., ostatni 8 IX 1939 r. – łącznie ukazały się 794 numery. Najstarszy numer czasopisma, przechowywany w Bibliotece Narodowej, ukazał się 6 I 1928 r. – i to właśnie jego lektura stała się inspiracją dla niniejszego artykułu.

„Chełmer Sztyme” i jego rubryka *Fun Chełm un umgegent*

Omawiana rubryka *Fun Chełm un umgegent*, zawierająca informacje z miasta i jego okolicy, jak w soczewce skupia zainteresowania całego czasopisma. Kolumna lokalizowana była na różnych stronach, a w poszczególnych numerach zmieniała się jej objętość – od jednego artykułu (czasem obszernej relacji, czasem krótkiej wzmianki) do kilkunastu tekstów różnej długości.

Tematy pojawiające się w rubryce uporządkowałam według następujących kategorii:

a) życie polityczne, w tym: regulacje miejskie, jak np. dotyczące świąt państwowych, wspólne inicjatywy⁷; również informacje na temat poboru do wojska, wyborów do rady miasta i na szczeblu państwowym;

b) życie religijne, w tym: działalność żydowskiej gminy wyznaniowej oraz podlegających jej instytucji dobroczynnych; informacje o obchodzonych

miasta Chełma w latach 1914–1939. Struktura demograficzna i etniczna, „Rocznik Chełmski” 6, 2000, s. 71–88.

⁶ Mimo niewielkiego nakładu, liczącego 300–400 egz. Inne to: „Unser Cukunft” maj 1927, wydawnictwo jednorazowe; „Chełmer Folksblat” 1928–1931; „Chełmer Wochenblat” 1930–1933; „Echa Szkolne” 1922–1925.

⁷ Interesującą deklarację współpracy bloku mniejszości zrzeszającej Żydów i Ukraińców mieszkających w Chełmie znajdziemy w „Chełmer Sztyme” 1928, nr 9 (155).

świętach żydowskich, a także funkcjonujących w mieście sztablach chasydzkich;

c) życie kulturalne i edukacja, w tym: odczyty i akademie⁸;

d) życie gospodarcze, w tym: odgórne zarządzenia (np. dotyczące ustalania cen), informacje administracyjne (np. na temat działalności Związku Kupieckiego), rozwoju infrastruktury miasta;

e) wypadki i sensacje, w tym: wypadki śmiertelne, katastrofy budowlane, wypadki komunikacyjne, bójki, kradzieże, anomalie pogodowe; również zjawiska niewyjaśnione⁹.

Omówienie wybranych tematów z 1928 r. w porządku problematycznym

Życie polityczne

Życie polityczne międzywojennego Chełma zostało udokumentowane w archiwaliach wytworzonych przez magistrat. Zestawione z nimi informacje prasowe ukażą kontekst utrwalonych wydarzeń i poprzedzających je przygotowań czy sporów. Podrozdział podzieliłam na punkty: miejskie życie polityczne, krajowe życie polityczne, święta oraz uroczystości państwowe i miejskie.

Miejskie życie polityczne

Informacje przyporządkowane do tej kategorii dotyczą głównie przebiegu posiedzeń rady miasta oraz wyników jej uchwał. Rada miasta spotykała się z reguły raz w miesiącu, wyjątkiem był styczeń (dwa zebrania), czerwiec (cztery burzliwe zebrania z głosowaniem nad budżetem miasta) oraz sierpień i grudzień (kiedy zebrań nie było). Tygodnik donosił nie tylko o podjętych uchwałach i wyborach (o których wiemy z innych źródeł), ale też kularowych plotkach i napięciach. Dzięki rubryce wiemy, że w styczniowych wyborach rozkład sił politycznych rysował się następująco: pierwszym klubem była Polska Partia Socjalistyczna, potem Żydowski Klub Lewicowy, Polski Klub Prawicowy, wreszcie radni z Bloku Nacjonalistycznego.

⁸ Informacje o repertuarze kin i teatrów czy innego rodzaju występach znajdują na innych stronach gazety.

⁹ Zainteresowanych historią drzwi straszących mieszkańców jednego z domów odsyłam do „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

Dzięki dziennikarzom „Chełmer Sztyme” znamy również nazwiska najaktywniejszych radnych żydowskich w 1928 r. Byli to: Lederman z Prawicowego Klubu Żydowskiego (ponadto prezes Zarządu Związku Kupców w Chełmie)¹⁰, Fruchtgarten z Bundu¹¹ oraz Iwry z Poalej Syjon Lewicy¹². Poza wymienionymi w skład rady wchodził również przedstawiciel PPS, Żydowskiego Klubu Lewicowego, Polskiego Klubu Prawicowego oraz Żydowskiego Bloku Nacjonalistycznego. Mimo tego pluralistycznego składu rady, radny Fruchtgarten podniósł wątek antysemitycznego charakteru polityki zatrudnienia w magistracie¹³, czego dowodem był fakt, że na 74 zatrudnionych urzędników jedynie dwóch było Żydami.

„Chełmer Sztyme” informował czytelników o przyznanych przez radę miasta subwencjach dla instytucji żydowskich, dzięki czemu mamy dostęp do listy stowarzyszeń działających w mieście w 1928 r. Jedną z najważniejszych była Folks-szule (szkoła podstawowa pod auspicjami CISZO¹⁴, z językami polskim i jidysz jako wykładowymi – dofinansowanie 4000 zł). O konieczności jej dofinansowania przekonywał jeszcze w styczniu radny Iwry, który podkreślał jej fatalne uposażenie finansowe i zagrożenie eksmisją¹⁵, również radny Fruchtgarten wskazywał na konieczność wstrzymania eksmisji szkoły; w omawianym roku szkoła świętowała dziesiątą rocznicę swojego istnienia w Chełmie. Przy chełmskiej gminie wyznaniowej działały towarzystwa dobroczynne: Linas Hacedek zajmujące się ubogimi chorymi (otrzymało dofinansowanie w wysokości 4000 zł); dom starców dla ubogich Żydów – Moszaw Zkenim (2000 zł); Stowarzyszenie Bejt Lechem, zajmujące się wspomaganiem ubogich żywnością, szczególnie w okresach świątecznych (1000 zł). Spośród organizacji kulturalno-oświatowych dofinansowano (każde kwotą 1500 zł): Kultur-Lige, Stowarzyszenie Kursów Wieczorowych, Bibliotekę Pereca, w której odbywało się wiele imprez kulturalnych, również opisywanych w rubryce *Fun Chełm un umgegent*. Najwyższe dofinansowanie (w wysokości 3000 zł) uzyskało gimnazjum

¹⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 1 (147); nr 25 (171); nr 33 (177); nr 41 (185); nr 45 (189).

¹¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 1 (147); nr 25 (171); nr 26 (172).

¹² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 1 (147).

¹³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 26 (172).

¹⁴ Centrale Jidysze Szul Organizacje – Centralna Żydowska Organizacja Szkolna, świecka, jidyszystyczna organizacja oświatowa działająca od 1921 r. W 1928 r. funkcjonowała również dzięki dofinansowaniom American Jewish Joint Distribution Committee, który wspierał materialnie też chełmską placówkę.

¹⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 1 (147).

żydowskie. Rada miasta dofinansowała instytucje żydowskie łączną kwotą 18 500 zł. Niestety, gazeta nie podała, jaki był to procent wszystkich dofinansowań¹⁶.

Od stycznia w Chełmie działał „Bezpartyjny komitet ludowy zwolenników rządów marszałka Piłsudskiego”¹⁷. W odezwie opublikowanej w rubryce *Fun Chełm un umgegent* pisano: „Chcemy pokojowego życia z innymi mniejszościami narodowymi, pod warunkiem: całkowitej lojalności wobec rządu. Stoimy na stanowisku zabezpieczenia polityki mniejszości narodowych w zakresie wolności ekonomicznego, wyznaniowego i narodowego rozwoju – w granicach polskiej konstytucji”. Wśród członków komitetu z okręgu lubelskiego znaleźli się dwaj chełmianie (polskiego pochodzenia) – dyrektor gimnazjum i radny Ambroziewicz oraz radny Zajdler. Co zaskakujące, nie znalazłam informacji, by w skład komitetu wchodził chełmscy Żydzi.

W kilku numerach przewijają się informacje o zarządzeniach odgórnie regulujących miejskie życie¹⁸, jak np. ustalające godziny otwarcia zakładów takich jak fotograf, jatka czy budka z wodą sodową¹⁹. W ślad za tym pojawiały się również informacje o wykroczeniach przeciwko tym regulacjom²⁰. W 1928 r. skala wykroczeń przeciwko: regulaminowi sanitarnemu dotyczącemu hoteli, pokoi umeblowanych czy zakładów fryzjerskich, regulaminowi porządkowemu dotyczącemu funkcjonowania biur, skarbcza, magazynów i lokali publicznych, regulaminowi budowlanemu oraz handlowemu, zakładającemu ustalenie cen produktów i przestrzeganie ustalonych godzin działania punktów sprzedaży, porządkowi ruchu ulicznego i konieczności meldunku była tak duża, że w październiku ukarany za nie został prezydent miasta Stanisław Gutt²¹. Skutki nieprzestrzegania przepisów sanitarnych były również dotkliwe dla właścicieli zakładów, czego przykładem było zamknięcie czterech piekarni²²: Tepera na ul. Pocztowej pod nr. 8 i 24, Hertzmana na ul. Pocztowej 2 i Sierpickiego na ul. Pijarskiej 2.

¹⁶ Możliwe, że odpowiedź na to pytanie przyniesie kwerenda w archiwaliach chełmskiego magistratu.

¹⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 3 (149).

¹⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 37 (181).

¹⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 16 (162).

²⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

²¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 42 (186).

²² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 41 (185).

Krajowe życie polityczne

Rubryka *Fun Chełm un umgegent* interesowała się nie tylko lokalnym życiem politycznym. W tekstach z marca odnajdziemy informacje na temat wyborów parlamentarnych, które miały się odbyć kilka dni później²³, m.in. artykuły poświęcone komisjom wyborczym, ważności głosów czy godzinom zamknięcia lokali wyborczych. W kolejnym numerze odnajdziemy opis przebiegu wyborów w mieście²⁴: nastroju pobudzenia, widocznej na ulicach agitacji, wzmożonej aktywności młodzieży, która na ulicach miasta wykrzykiwała hasła wyborcze.

Pod koniec roku tygodnik pisał o wizycie posła na Sejm, prezesa Koła Żydowskiego i działacza syjonistycznego – Izaaka Grünbauma²⁵.

Święta oraz uroczystości państwowe i miejskie

Zebrane tu wydarzenia dotyczyły na równi wszystkich mieszkańców miasta. W czerwcu pisano, że chełmskie władze z niezrozumiałego powodu nie zdecydowały się na uczczenie obchodzonego na całym świecie dnia kooperatywy²⁶. We wrześniu natomiast obchodzono tydzień Międzynarodowego Czerwonego Krzyża²⁷.

Najważniejszym wydarzeniem 1928 r. były obchody dziesiątej rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości²⁸. Temat przygotowań podjął starosta Bagiński, który wezwał wszystkie chełmskie i okoliczne instytucje do wzięcia udziału w przygotowaniach i obchodach. Ostatecznie powołano 13-osobową komisję, w skład której weszło dwóch przedstawicieli tutejszej społeczności żydowskiej, radny Izaak Lederman i prezes gminy wyznaniowej Anszel Biderman.

Szczegółowy program uroczystości obejmował: akademię z udziałem dzieci szkolnych, uroczyste posiedzenie rady miasta, nabożeństwo w Wielkiej Synagodze, defiladę wojskową, uroczysty pochód zakończony położeniem kamienia węgielnego pod nową szkołę oraz akademię w lokalu gminy wyznaniowej.

W grudniu do chełmskiej gminy przyszło pismo od marszałka Piłsudskiego i prezydenta Mościckiego z podziękowaniem dla społeczności żydowskiej za zorganizowanie i wzięcie udziału w święcie odzyskania

²³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 9 (155).

²⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 10 (156).

²⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 49 (193).

²⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170).

²⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 36 (180).

²⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 41 (185).

przez Polskę niepodległości²⁹. Również w grudniu chełmianie uczcili szóstą rocznicę śmierci prezydenta Narutowicza³⁰.

Życie religijne

Zinstytucjonalizowane życie religijne chełmskich Żydów skoncentrowane było wokół gminy wyznaniowej oraz rady gminy, podejmującej i zatwierdzającej wszelkie decyzje z zakresu funkcjonowania wspólnoty. Tematem roku były bardzo rzadkie posiedzenia, o czym rubryka *Fun Chełm un umgegent* informuje nas już w styczniu, w artykule pt. *Co słyhać w żydowskiej gminie?*³¹ Dowiadujemy się z niego o trudnościach w uchwaleniu budżetu i wewnętrznych tarcjach między prezesem i wiceprezesem. Posiedzenia odbyły się zaledwie pięciokrotnie w ciągu całego roku: dwukrotnie w lutym i trzykrotnie w sierpniu³². Podczas pierwszego posiedzenia, w lutym, rada sporządziła sprawozdanie za rok 1927³³. W tym samym miesiącu odbyło się doroczne walne zebranie Towarzystwa Dobroczynnego Linas Hacedek³⁴, opiekującego się chorymi. Z kolei dobroczynne Stowarzyszenie Bejt Lechem przygotowywało akcję charytatywną związaną ze zbliżającym się świętem Pesach³⁵, przypadającym na początek kwietnia. Gmina przekazała na ten cel 1650 zł, Stowarzyszenie dołożyło 500 zł. Z zebranych funduszy zakupiono m.in. ziemniaki i macę, mięso oraz drewno, które zostały przekazane potrzebującym³⁶.

W czerwcu odbyło się doroczne zebranie bezprocentowej kasy pożyczkowej Gemilas Chesed³⁷, która miesiąc później została wsparta przez American Jewish Joint Distribution Committee subsydem w wysokości 200 dolarów³⁸. W tym samym numerze czytamy również o opiece nad dwójką sierot, jaką roztoczyła gmina żydowska, ustanawiając dla nich specjalny fundusz³⁹.

²⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 50 (194).

³⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 51 (195).

³¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 3 (149).

³² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 6 (152); nr 8 (154); nr 32 (176); nr 34 (178); nr 35 (179).

³³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 6 (152).

³⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 8 (154).

³⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 12 (158).

³⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 16 (162).

³⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170).

³⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 27 (173).

³⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 52 (196).

Również w połowie roku miasto odwiedził biskup Adolf Józef Jełowicki⁴⁰, na którego cześć zorganizowano przyjęcie. Biskupa podjęła delegacja powitalna, w której skład weszli rabini Meir Jechiel Najhojz oraz Mosze Adamaszek, a także prezes gminy Anszel Biderman.

We wrześniowym numerze pojawiły się informacje związane z przygotowaniem do obchodów święta Rosz Ha-szana (Nowego Roku). Według tygodnika miasto było nie do poznania w wieczór święta⁴¹, które wypadło w połowie września. Pisano również o obchodach kolejnego wielkiego święta jesiennego, Jom Kipur⁴².

W październiku rubryka informowała o otwarciu kuchni w chełmskim domu starców Moszaw Zkenim⁴³ (bardzo ciekawe będzie zestawienie tego materiału z zachowanymi sprawozdaniami z działalności tej instytucji). W listopadzie z kolei była prowadzona zbiórka na rzecz Keren Kajemet le-Israel, czyli Żydowskiego Funduszu Narodowego zbierającego pieniądze na wykup ziemi w Palestynie⁴⁴.

Listopadowy numer informował ponadto przełożonych prywatnych domów modlitwy i sztibli o spoczywającym na nich obowiązku utrzymania porządku odpowiadającego przepisom sanitarnym⁴⁵, co jest jednym z dowodów potwierdzających, że w mieście żyli chasydzi. Innym dowodem na ich obecność jest informacja związana jednocześnie z życiem politycznym. Otóż w grudniu w sztiblu chasydów turzyskich (*trisker*) miało miejsce zebranie ortodoksów i chasydów. Poza nimi pojawili się również sympatycy partii Agudat Israel⁴⁶. Zebranie otworzył Bojmgald; Leiner wyraził życzenie, by niedługo w Chełmie pojawiła się lokalna gałąź Agudy, której założenia ideologiczne wyłożył radny Finkelsztejn. Wybrano 30-osobową radę, która stać się miała zaczątkiem komitetu organizacyjnego partii w Chełmie⁴⁷.

Życie kulturalne i edukacja

Obraz chełmskiego życia kulturalnego prezentowany w omawianej rubryce nie jest pełny: informacje o repertuarze kin i teatrów znajdują

⁴⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170).

⁴¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 38 (182).

⁴² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁴³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 42 (186).

⁴⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 46 (190).

⁴⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 44 (188).

⁴⁶ Związek Izraela (hebr.) – międzynarodowa polityczna organizacja środowisk ortodoksyjnych.

⁴⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 51 (195).

się na innych stronach gazety. Z samej rubryki dowiadujemy się o kilku popularnych lokalach, w których odbywały się wydarzenia kulturalne. Była to m.in.: Resursa (polski klub), gdzie w styczniu odbyła się akademie na cześć jednego z fundatorów ruchu syjonistycznego Dowa Bera Borochowa⁴⁸. Na marginesie dodam, że kilka miesięcy później⁴⁹ w Chełmie uczczono również rocznicę śmierci głównego ideologa syjonizmu Teodora Herzla. W Resursie odbyła się też akademie w piątą rocznicę śmierci bundysty Władysława Medema⁵⁰.

Inną lokalizacją imprez kulturalnych był kinoteatr Polonia, w którym w lutym odbyły się odczyty działaczy Żydowskiego Klubu Narodowego: Poliakowskiego z Warszawy oraz Wajsbroda z Lublina⁵¹. W Polonii gościły również trupy teatralne, w tym uważana za jedną z najlepszych występujących na prowincji – Izraela Białkowicza i Kurca⁵². Ponadto Polonia była miejscem organizacji uroczystości, np. akademii przygotowanej przez działające w Chełmie Towarzystwo Odbudowy Palestyny Keren Hajesod⁵³.

Z rubryki dowiadujemy się również o działaniu Biblioteki im. Pereca, organizującej m.in. krąg książek⁵⁴. Przeczytać możemy też o zebraniach odbywających się w lokalu żydowskiego gimnazjum⁵⁵.

Z kolei Kultur-Lige, o której była już mowa jako o jednej z organizacji dofinansowanych przez radę miasta, przygotowała na Pesach kilka wydarzeń⁵⁶. Jednym z nich była akademie popularyzująca prawa kobiet, która okazała się dużym sukcesem. Uczestniczki i uczestnicy wysłuchali referatu pani Fryd. Nie sposób stwierdzić, na ile akademie przełożyła się na realia życia chełmskich Żydówek, niemniej z końcem roku grupa „ważnych kobiet naszego miasta”, jak pisała redakcja⁵⁷, powołała Komitet Kobiet. Głównym celem organizacji było wspieranie kobiet znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej.

⁴⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 1 (147).

⁴⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 28 (174).

⁵⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 5 (151).

⁵¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 8 (154).

⁵² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 47 (191).

⁵³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 49 (193).

⁵⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 15 (161).

⁵⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 40 (184).

⁵⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 16 (162).

⁵⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 52 (196).

Życie gospodarcze

Najistotniejszym tematem dotyczącym życia gospodarczego całego Chełma w 1928 r. było przeniesienie Dyrekcji Kolei z Radomia do Chełma. Pierwsze wzmianki o takich planach pojawiły się w tygodniku w marcu⁵⁸. Kolejne miesiące przyniosły dalsze informacje⁵⁹, np. dotyczące utrudnień w przerosinach⁶⁰, wizytacji ministra komunikacji oraz dyrektora kolei, szczegółów dotyczących domów budowanych na osiedlu dla pracowników Dyrekcji⁶¹, ale również wypadków na placu budowy⁶². W doniesieniach związanych z napadami podniesiono wątek robotników budujących osiedle – jeden z nich został oskarżony o napasć na żydowskiego doróżkarza⁶³.

W rubryce pisano też o gradobicjach⁶⁴ oraz silnych wyładowaniach powodujących pożary⁶⁵, które w omawianym roku „szczęśliwie” omijały miasto, ale już nie jego okolicę.

Pojawiały się również informacje na temat mniejszych inwestycji. Jedną z nich było wybudowanie przez młodego inwestora kiosku⁶⁶. Stał on na wzniesieniu, w miejscu, gdzie ul. Lubelska przecina rynek. Usytuowanie kiosku, którego światła widoczne były z daleka, spowodowało, że chełmianie mieli mówić o nim „chełmski słup ognia”. Niestety, interes zamiast spodziewanych profitów przyniósł właścicielowi niemile zaskoczenie – szybko zaczęły do niego trafiać odpadki z okolicznych kramów.

Ponadto dziennikarze piszący do tej rubryki dość często informowali czytelników o działalności operujących w Chełmie banków. Wątek rozpoczęły podjęte na początku roku przez banki decyzje, które zrujnowały chełmskie rodziny żydowskie⁶⁷. Ich echa odnajdziemy w późniejszych miesiącach, kiedy to w tej samej rubryce pisano o samobójstwach spowodowanych trudnymi warunkami finansowymi⁶⁸. W Banku Gospodarstwa Krajowego Zrzeszenie Rzemieślników i Drobnych Kupców⁶⁹ wynegocjowało

⁵⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 13 (159).

⁵⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 22 (168); nr 29 (175); nr 33 (177).

⁶⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 15 (161).

⁶¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 43 (187).

⁶² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 42 (186).

⁶³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 50 (194).

⁶⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170).

⁶⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁶⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁶⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 3 (149).

⁶⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170); nr 50 (194).

⁶⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 12 (158).

niskooprocentowane pożyczki. Na łamach rubryki często pojawiał się wątek Banku Kooperatywy⁷⁰. Ponadto w mieście rozpoczęła działalność kooperatywa piekarnicza⁷¹. W trzecim kwartale wzrostowi miały ulec opłaty mieszkaniowe⁷², wprowadzano także reformy w podatkach i opłatach patentowych⁷³.

Innym wątkiem poruszonym przez dziennikarzy były przestępstwa gospodarcze, np. fałszowanie pieniędzy⁷⁴.

Wypadki i sensacje

Wypadki śmiertelne

W rubryce znalazła się m.in. informacja o tym, że we wrześniu w szpitalu chasydów kazimiersko-modrzyckich⁷⁵ przy ul. Krzywej zmarł nagle modlący się tam Józef Rotblat. Dziennikarz zapisał, że jego śmierć wstrząsnęła tutejszym związkiem handlowym. Nie był to jedyny przypadek niespodziewanej śmierci chełmianina. Zwykle opisom towarzyszyło podanie nazwiska i adresu nieboszczyka, i tak: Chaim Mandelbaum z ul. Krzywej, zupełnie zdrowy, zmarł nagle 20 marca⁷⁶. Jesienią zaś zmarli: przy pracy stary operator młyna motorowego przy ul. Trubakowskiej⁷⁷, mieszkaniowiec ul. Hrubieszowskiej⁷⁸ oraz mieszkanka ul. Pocztowej, niejaka Ribajzen⁷⁹. Listopadowa rubryka⁸⁰ przyniosła szereg dramatycznych wydarzeń: tajemniczy mord, bójkę zakończoną morderstwem oraz nieszczęśliwy wypadek. W kolejnym miesiącu⁸¹ popełniono zaś morderstwo i samobójstwo.

Niestety, nie zawsze jest jasne, czy opisywane wydarzenie dotyczy chełmskich Żydów, czy chełmian innych wyznań.

⁷⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 18 (164); nr 21 (167); nr 31 (175).

⁷¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 50 (194).

⁷² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 28 (174).

⁷³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 21 (167).

⁷⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 38 (182).

⁷⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 38 (182).

⁷⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 12 (158).

⁷⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁷⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 42 (186).

⁷⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 44 (188).

⁸⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 46 (190).

⁸¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 49 (193).

Katastrofy budowlane

Najpoważniejszą było zawalenie się domu Benjamina Kupersztoka⁸², o poranku jednego z kwietniowych poniedziałków. W tym stojącym przy ul. Sienkiewicza 10 budynku mieszkały trzy rodziny. Szczęśliwie w momencie katastrofy w domu przebywała tylko jedna osoba, żona Sonenstaina, która zdążyła uciec, gdy tylko usłyszała pierwsze trzaśki. Z kolei zimą modlący się w szabat w synagodze usłyszeli wybuch – efekt awarii elektryczności⁸³.

Rubryka poruszyła również zagadkowe zniszczenia na chełmskim kirkucie⁸⁴ – w kwietniu ktoś powyrywał dziesiątki macew z grobów. O zajściu poinformował policję opiekun cmentarza. Policja podjęła śledztwo, jednym z podejrzanych był chrześcijański młodzieniec, który spacerował po cmentarzu. Wydaje się, że nie był on winowajcą. Gazeta wymieniała nazwiska pochowanych, których groby zostały zniszczone. Napomknęła również, że podobnie cmentarze były niszczone przez czechosłowackich *pogromczikes*⁸⁵.

Wypadki komunikacyjne

Opisy katastrof komunikacyjnych pojawiające się w wielu numerach „Chełmer Sztyme” mogą świadczyć o dość dobrze rozwiniętej infrastrukturze – duża liczba wypadków może oznaczać wielu użytkowników dróg. Lub przeciwnie: mały ruch drogowy powodował, że każdy wypadek nabierał sensacyjnego charakteru.

Wypadki autobusowe miały miejsce w maju⁸⁶ i sierpniu⁸⁷, kiedy to autobus linii Lublin – Hrubieszów zabił 75-letnią Fejgę Szor. Kolejną ofiarą autobusu kursującego na tej samej trasie była 9-letnia żydowska dziewczynka⁸⁸. Wypadek samochodowy opisano we wrześniowej rubryce⁸⁹. Kilkakrotnie pojawiały się informacje o ofiarach pociągów, jedną z nich był sierżant policji potrącony przez pociąg⁹⁰.

⁸² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 14 (160).

⁸³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 5 (151).

⁸⁴ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 17 (163).

⁸⁵ Słowo to można przetłumaczyć jako chuligani biorący udział w pogromach czy napaściach na Żydów. Nie mam żadnych informacji nt. pogromów w Czechosłowacji, sprawa wymaga dalszych badań.

⁸⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 20 (166).

⁸⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 34 (178).

⁸⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 47 (191).

⁸⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁹⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 45 (189).

Jedyny wypadek lotniczy z okolicy miał miejsce niedaleko Zamościa⁹¹. Nie sądzę, by brał w nim udział ktokolwiek z chełmskiej społeczności żydowskiej, przytaczam tę wzmiankę jedynie jako ciekawostkę.

Bójki

Wątek bójek i napaści powtarzał się w rubryce kilkakrotnie, co może wskazywać albo na problem z przemocą panującą w mieście, albo wręcz przeciwnie: na wyjątkowość takich sytuacji⁹². Przykłady bójek i napaści: latem⁹³ na ul. Kopernika został zaatakowany przechodzący Żyd. Wybuchła awantura i bójka, do której włączały się kolejne osoby. Starcie zakończyło przybycie policji. W tym samym numerze znajdziemy opis bójki pomiędzy włóczęgą i wariatem. Jesienią z kolei gabaj⁹⁴ pobił się z chasydem w sztiblu husiatynerów, podczas piątkowej uroczystości otwierającej szabat⁹⁵. Pewnym problemem było pijaństwo w mieście i okolicy. Pojawiały się informacje na temat bójek czy awantur⁹⁶ wywoływanych przez osoby będące pod wpływem alkoholu, jednak według rubryki dotyczyły one chrześcijańskich mieszkańców Chełma.

Kradzieże

Opisy kradzieży pojawiły się wyłącznie pod koniec roku: we wrześniu była to kradzież w cerkwi⁹⁷, a w październiku opisano historię sekwestratora, który uciekł z pieniędzmi⁹⁸. Listopad to kolejne doniesienia o kradzieżach⁹⁹, m.in.: w Wielkiej Synagodze¹⁰⁰, w manufakturze Pinchasa Goldmana przy ul. Lubelskiej 24 oraz przy ul. Trubakowskiej, skąd skradziono ptaki i miód¹⁰¹. Ostatnia informacja pochodzi z grudnia: o kradzieży zegara elektrycznego¹⁰² z lokalu przy ul. Lubelskiej.

⁹¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 44 (188).

⁹² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 38 (182).

⁹³ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 24 (170).

⁹⁴ Urzędnik gminny pełniący funkcje administratora.

⁹⁵ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 48 (192).

⁹⁶ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁹⁷ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 39 (183).

⁹⁸ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 42 (186).

⁹⁹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 46 (190); nr 47 (191).

¹⁰⁰ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 45 (189).

¹⁰¹ „Chełmer Sztyme” 1928, nr 48 (192).

¹⁰² „Chełmer Sztyme” 1928, nr 49 (193).

Podsumowanie

Analiza informacji na temat życia codziennego chełmian zawartych w „Chełmer Sztyme” pozwala sformułować tezę, że prasa lokalna z okresu międzywojennego stanowi bogate, niejednokrotnie niezastąpione źródło informacji o życiu codziennym. Mimo że zgadzam się z opinią Rocha Sulimy, iż dostęp do minionej codzienności jest właściwie niemożliwy, ze względu na jej ulotny z natury rzeczy charakter¹⁰³, to uważam, że prasa lokalna daje szansę na dotarcie choćby do przeżyć dawnej codzienności.

Prasa lokalna wręcz zaprasza historyka do zastosowania narzędzi i metod analizy antropologicznej. Ten sposób interpretacji danych inspirowane jest do wyjścia poza faktografię, w kierunku badania społecznego znaczenia opisywanych wydarzeń oraz do głębszej refleksji nad dziennikarskim zapisem rzeczywistości.

Najbardziej chyba zaskakującym wnioskiem płynącym z relacjonowanych badań jest stosunkowo duże otwarcie Żydów chełmskich na to, co rozgrywało się poza granicami ich społeczności. Wbrew powszechnej opinii o daleko idącej samoizolacji środowisk żydowskich pod względem politycznym, społecznym i kulturalnym prasa żydowska w Chełmie chętnie i dużo pisze o sprawach, które nie dotyczyły bezpośrednio żydowskich mieszkańców miasta.

Podczas kwerendy prasowej natrafiłam również na ciekawy i niezbadany wątek, tj. Żydów zamieszkujących wsie w okolicach Chełma i trudniących się rolnictwem. Jestem przekonana, że chełmska prasa żydowska, czekająca od lat na nowych czytelników w magazynach warszawskich bibliotek, ujawni wiele nieporuszanych dotąd w badaniach wątków lub pozwoli spojrzeć z innej perspektywy na znane już fakty.

Bibliografia

Prasa

- „Chełmer Folksblat” 1928–1931;
- „Chełmer Sztyme” 1924–1939;
- „Chełmer Wochenblat” 1930–1933;
- „Echa Szkolne” 1922–1925;
- „Unser Cukunft” 1927.

¹⁰³ R. Sulima, *Antropologia codzienności*, Kraków 2000, s. 7.

Opracowania

- Kiernikowski P., *Miasto Chełm w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Chełm 2007.
- Kiernikowski P., *Mieszkańcy miasta Chełma w latach 1914–1939. Struktura demograficzna i etniczna*, „Rocznik Chełmski” 6, 2000, s. 71–88.
- Kopciowski A., *Was hert zich in der prowinc? Prasa żydowska na Lubelszczyźnie i jej największy dziennik „Lubliner Tugblat”*, Lublin 2015.
- Kuwalek R., *Żydowskie Gminy Wyznaniowe w powiecie chełmskim w latach 1918–1939*, „Rocznik Chełmski” 1, 1995, s. 217–244.
- Lubaszewski Z., *Spacerkiem po Chełmie*, Chełm 2014.
- Mandel M., *Assimilation and Cultural Exchange in Modern Jewish History*, w: *Rethinking European Jewish History*, red. J. Cohen, M.J. Rosman, Oxford 2014, s. 72–92.
- Mart K., Lubaszewski Z., *Żydzi w Chełmie*, Chełm 2010.
- Rosman M.J., *How Jewish is Jewish History*, Oxford 2007.
- Sulima R., *Antropologia codzienności*, Kraków 2000.
- Zieliński K., *Ludność żydowska w powiecie chełmskim w latach 1914–1918. Studium statystyczne*, „Rocznik Chełmski” 2, 1996, s. 185–205.
- Zieliński K., *Żydzi chełmscy w latach 1912–1918*, „Rocznik Chełmski” 3, 1997, s. 203–230.

Kamila Radecka-Mikulicz

Everyday life of Chełm in 1928 on the basis of “Fun Chełm un umgegent” –
From Chełm and Its Neighbourhood, column published in the weekly
Khelemer Shtime – The Voice of Chełm
(Summary)

The purpose of the article is to sketch out the picture of everyday life of Jewish inhabitants of the town of Chełm in 1928, on the basis of a column “Fun Chełm un umgegent” (From Chełm and Its Neighbourhood) published in the weekly *Khelemer Shtime* (The Voice of Chełm). The newspaper was published in 1924–1939, but for the purpose of this article I have focused only on issues from one year – 1928 – the most recent year preserved in the collection of the National Library in Warsaw. This limitation enabled a preliminary examination of the weekly’s language and its perspective in describing a section of the reality of the town.

This paper is of a contributory character and its main aim is to identify the possibility for using the press in development of a monograph devoted to the Jewish community of Chełm. The subject of inter-war life of the town has been undertaken several times so far, with some researchers interested in the history of Chełm Jews, but there has been no study based on the Chełm press published in the Yiddish language. I am convinced that the Chełm Jewish

press, for many years waiting for new readers in the storerooms of Warsaw libraries, will reveal many topics that have not been brought up or will shed new light on established facts.

Kamila Radecka-Mikulicz – muzealnica, interpretatorka, twórczyni koncepcji narracyjnych wystaw historycznych, kuratorka Galerii Zagłada w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, obecnie kuratorka wystaw w Muzeum POLIN. Absolwentka Instytutu Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. W IH PAN przygotowuje dysertację doktorską poświęconą chełmskiej społeczności żydowskiej w okresie międzywojennym.

Kamila Radecka-Mikulicz – museologist, interpreter, the author of narrative concepts of historical exhibitions, curator of the Holocaust Gallery of the Museum of the History of Polish Jews POLIN, at present the curator of exhibitions at the POLIN Museum. A graduate of the Institute of Philosophy of the University of Warsaw. Currently working on a PhD dissertation on the Chełm Jewish community in the interwar period at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences.

E-mail: kradecka.mikulicz@gmail.com.